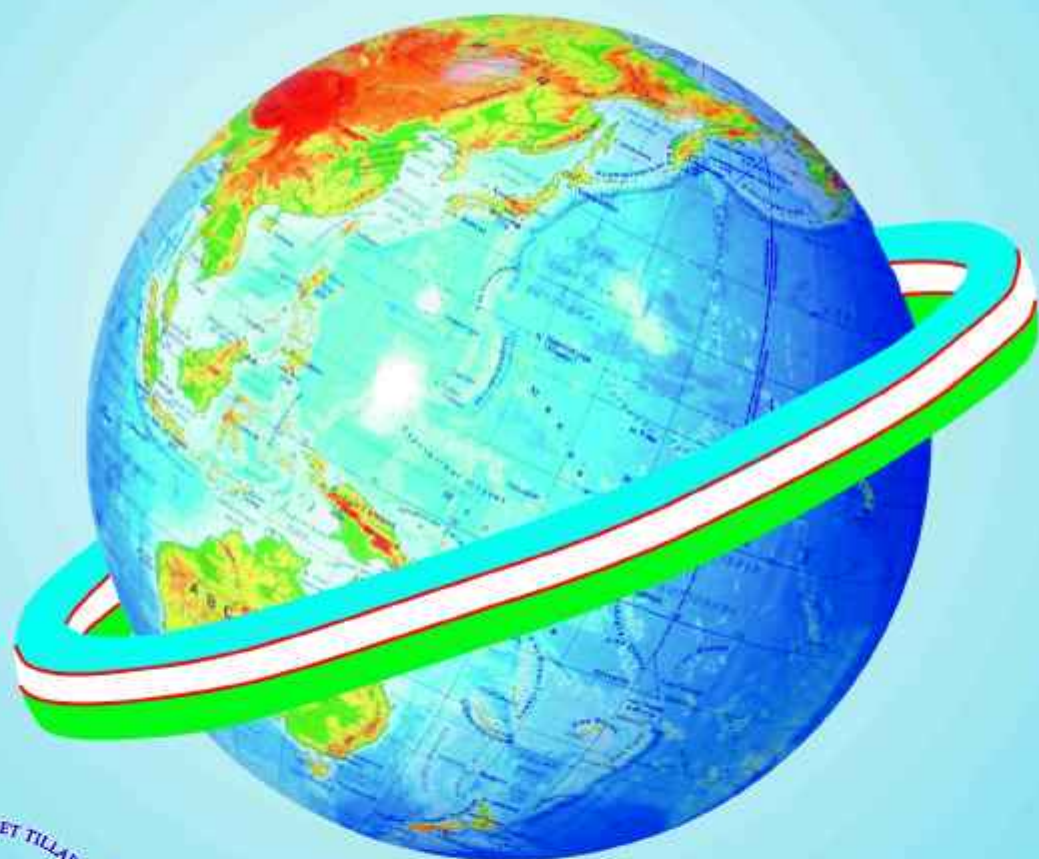

2019
2 (71)

XORIJIY FILOLOGIYA

til * adabiyot * ta'lim

FOREIGN PHILOLOGY

language * literature * education

O‘zbekiston Respublikasi

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta’lim

ilmiy–uslubiy jurnal

Samarqand

2(71)/ 2019

**Ministry of Higher and Secondary Special
Education of the Republic of Uzbekistan**

SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

FOREIGN PHILOLOGY

Language • Literature • Education

Scientific-methodology journal

Samarkand

Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим.
№2 (71), 2019.

Уч ойда бир марта чиқадиган илмий-услубий журнал

Муассис: Самарқанд давлат чет тиллар
институтини

Таҳрир хайъати:

ТУХТАСИНОВ Илҳомжон (раис)
САФАРОВ Шаҳриёр (бош муҳаррир)
АШУРОВА Дилором
АШУРОВ Шаҳобиддин
ТУРНИЁЗОВ Нёмат
РИЗАЕВ Баҳодир
(муҳаррир ўринбосари)
ХОЛБЕКОВ Муҳаммаджон
НАСРУЛЛАЕВА Нафиса
ИСМОИЛОВ Салоҳиддин
КИСЕЛЁВ Дмитрий
ЯХШИЕВ Ашур (масъул котиб)

Жамоатчилик кенгаши:

БУШУЙ Татьяна
ГИЙОМ Оливье (Франция)
КИДА Цуйоши (Япония)
СИГМИЛЛЕР Стив (АҚШ)
УСМОНОВ Ўрал
ЖИАНГ Фенг (Хитой)
РАҲИМОВ Ганишер
МИРЗАЕВ Ибодулло
КАРАСИК Владимир (Россия)

*Журнал Олий Аттестация комиссиясининг
филология фанлари бўйича эксперт кенгаши (2014
йил 10 мартдаги 2-сонли баённома) тавсияси билан
зарурий нашрлар рўйхатига киритилган.*

Таҳририят манзили:

Самарқанд ш., Бўстонсарой кўчаси, 93, СамДЧТИ.
Телефонлар: (998-662)233-78-43;
(998-662)231-13-42.
Факс: (998-662) 210-00-18.
Email: ssifl_info@mail.ru

*Журнал Самарқанд вилоят матбуот ва
ахборот бошқармаси томонидан № 09-12 рақам
билан рўйхатга олинган.*

ISSN: 2181-743X; Индекс 1266.

Журнал 2001 йилдан чиқа бошлаган.

© Самарқанд давлат чет тиллар институти,
2019 йил.

Foreign Philology: Language, Literature, Education.
№2 (71), 2019.

Scientific-methodical journal

Founder: Samarkand State Institute of Foreign
Languages

Editorial Board:

TUKHTASINOV Ilhomjon (chairman)
SAFAROV Shahriyor (editor-in-chief)
ASHUROVA Dilorom
ASHUROV Shahobiddin
TURNIYOZOV Nemat
RIZAYEV Bakhodir
(vice editor)
KHOLBEKOV Mukhammadjon
NASRULLAEVA Nafisa
ISMAILOV Salohiddin
KISELYOV Dmitriy
YAKHSHIEV Ashur (executive secretary)

Public Council:

BUSHUY Tatyana
GUILLAUME Olivier (France)
KIDA Tsuyoshi (Japan)
SEEGMILLER Steev (USA)
USMONOV Ural
JIANG Feng (China)
RAKHIMOV Ganisher
MIRZAEV Ibodullo
KARASIK Vladimir (Russia)

*The journal is included in the list of required
publications according to the recommendation of the
expert council in filological sciences of Higher Attestation
Committee (Proceeding #2 from March 10, 2014).*

Address:

Samarkand, Bustansaray str. 93, SamSIFL.
Phone: (998-662) 233-78-43;
(998-662)231-13-42
Fax: (998-662) 210-00-18
Email: ssifl_info@mail.ru

*The journal is registered under No 09-12 by
Samarkand Regional Department of press and
information.*

ISSN: 2181-743X; Index 1266.

The journal has been published since 2001.

© Samarkand State Institute of Foreign Languages,
2019.

МУНДАРИЖА

МАҚОЛАЛАР

Санакулов У. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асарида ижтимоий терминлар	5
Холбеков М., Арзикулов Д. Модернизм тушунчаси ва унинг талқини хусусида	9
Хайруллаев Х. Нутқ лингвистикасининг ўрганиш объекти хусусида	17
Turobov A. Qadimgi hind tilshunosligi xususida ayrim mulohazalar	21
Эшқобилов А. Замонавий баллада жанрининг адабий-тарихий генезиси ва назарий поэтиканинг баъзи масалалари	25
Каримова С. Ҳамза ижодида Фурқат анъаналари	30
Турниёзова Ш. Синоним сўзлар жумлалараро боғланишни таъминловчи восита сифатида	34
Ҳакимов Ҳ. Миллий кадрятларни англаувчи қўшма сўзларни таржима қилиш усуллари	38

ИЛМИЙ АХБОРОТЛАР

Turniyozov B. Kauzativlikning semantik maqomi	43
Эркинов С. Сўз профессионализм сифатида	47
Маджидова Р. Лингвокультурологический аспект аксиологических фразеологизмов разносистемных языков	51
Жалгасов Н. Семантика пословиц в свете антропоцентрической парадигмы	55
Li Di Di. Dissertatsiya ta'limi ta'lim jarayonining bir qismidir	60
Баёнханова И. Паремияларнинг турли тизимдаги тилларда умумий хусусиятлари	64
Абдурашитова Н. Инглиз ва ўзбек тилларида ҳуқуқий мулоқотга оид ибораларнинг лингвистик хусусиятлари	67
Кенжаев А. Таржима матн идроки масалалари лингвопоэтик таҳлил аспектида	71
Karshiyeva T. Tillarga ixtisoslashmagan oliy ta'lim muassasalarida chet tili o'qitishning maqsadi	76
Назарова Ш. Ўзбек ва корейс тилида адвербализация ходисасининг қиёсий таҳлили	81
Болтакулова Г. Лингвопрагматические особенности языковых единиц в контексте употребления	90
Холматова В. Инглиз тили мулоқот дискурсида мурожаат шаклидаги лексик-синтактик тузилишли операторлар	96
Ahmedova O. Lingvokulturologiya tilning madaniy fenomeni sifatida	101
Рофиева Г. Метафоралар тадқиқиға замонавий ёндашув	105
Атабоев Н. Корпус ва компьютер лингвистикасининг фарқли жиҳатлари	109

ЁШЛАР МИНБАРИ

Сафарова М. Понятие Гендера в немецком политическом дискурсе	113
Абророва Н. Понятие «Вежливость» в речевом этикете	115
Абдураззоқова С. Бошланғич мактабларда ёзиш кўникмаларини ошириш	117
Fayzullayeva M. Informatsiya va kommunikatsiya texnologiyalarining ingliz tili darsidagi muammolari	121
Temirova Sh. Ingliz tili frazeologiyasining lingvistik tahlili va havo yo'llaridagi muloqot	126
Mamayoqubova Sh. Tilshunoslikda gap bo'laklari va sintaktik aloqalar masalalari	130

CONTENTS

REPORTS

Sanakulov U. Social terms in Yusuf Khos Khodjib's literary work "Kutadgu bilig"	5
Xolbekov M., Arzikulov D. About the notion "modernism" and its interpretation	9
Hayrullaev H. About the features of investigating the object of speech linguistics	17
Turobov A. Some discussions on the linguistics of ancient India	21
Eshkobilov A. Literary-historical genesis of the genre of modern ballad and some questions of theoretical poetics.	25
Karimova S. Furqat's traditions in Hamza's works	30
Turniyazova Sh. The synonyms as facility interphrase connection	34
Khakimov H. Ways of translating compound words denoting national values	38

SCIENTIFIC INFORMATIONS

Turniyazov B. Semantic status of causativeness	43
Erkinov S. Word as professionalism	47
Madjidova R. Lingual-cultural analysis of axiological phraseologisms of different language systems	51
Jalgasov N. The semantics of English and Uzbek adverbs in the light of anthropocentric paradigm	55
Li Di Di. Application strategies of emotional education in university English teaching	60
Bayonxanova I. About paremi the Uzbek, Russian and Korean languages and problem of equivalency	64
Abdurashitova N. The linguistic peculiarities of English and Uzbek idioms of juridical discourse	67
Kenjayev A. The problems of perceiving translation texts in the aspect of lingual-poetic analysis	71
Karshiyeva T. The purpose of teaching foreign languages in non-linguistic educational institutions	76
Nazarova Sh. Comparative analysis of adverbialization in Uzbek and Korean languages	81
Boltakulova G. The lingual-pragmatic peculiarities of language units in context	90
Kholmatova V. Lexical-syntactical structured operators in the form of appealing in the English communication discourse	96
Ahmedova O. Lingual culture as cultural phenomenon of a language	101
Rofiyeva G. Modern approaches in studying metaphors	105
Ataboyev N. Differentiating features of corpus and computer linguistics	109

YOUTH TRIBUNE

Safarova M. The notion of gender in German political discourse	113
Abrorova N. The concept of politeness in speech	115
Abdurazzoqova S. Improving writing skills in elementary schools	117
Fayzullayeva M. The problems of using information communication technologies (ict) in English classroom	121
Temirova Sh. Linguistic analysis of English phraseology and air- ground communication	126
Mamayoqubova Sh. The expression of temporal syntax in a single nucleus	130

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБНИНГ “КУТАДҒУ БИЛИГ” АСАРИДА
ИЖТИМОЙ ТЕРМИНЛАР

Санақулов Усмон,

СамДУ профессори, филология фанлари доктори

Калим сўзлар: давлат бошқаруви, давлатчилик тизими, давлат бош хукмдорлари, тору, тўра, хўжа, сиёсат, адолат, қонун-қоида, қапуғ, қурқа, төр, орду, жамоат, йавғу/яфғу, элиғ, элчи баши (юртбоши), элчи, хон, султон, ябғу, бег, малик, подшоҳ, йўриқ.

Бугунги кунда лексик ва грамматик маънони лисоний ва прагматик омиллар яхлитлигида тадқиқ этиш тилшуносликнинг ривожланиб бораётган замонавий соҳаларининг тараккиётини таъминлаши омилларидан саналади. Бу масалани тадқиқ этиш ўзбек тилшунослигида лингвистик жиҳатдан махсус ўрганиш замон талаби саналади, ҳатто, жаҳон тилларида бу масаланинг тадқиқ этилиши қисман илгарилаб кетган бўлса-да, ҳозир ҳам долзарб масалалардан ҳисобланади. Бу йўналишдаги тадқиқотлар нафақат ўзбек тилшунослигида, балки туркологияда, ҳатто, жаҳон тилшунослигида ҳам ҳали яқунланган эмас. Хусусан, ўтмиш ёзма манбалар тил материалининг лексик маъно катламини лисоний прагматик омиллар яхлитлигида таҳлил этиш ҳозирги долзарб масалалардан саналади.

Шу боис тил тарихидаги қилиниши лозим бўлган муҳим илмий ишлардан бири ўтмиш ёзма ёдгорликларининг лексикасини мукамал тадқиқ этишдир. Зеро, бу масала тўлиқ амалга ошмас экан, ўзбек тилининг, аниқроғи, ўзбек адабий тилининг луғат систем-структурасининг шаклланиш қонуниятларини очиш ва ёритиш кийин. Тўғри, ўзбек тилшунослигида бир қатор ишларда баъзи бир ўтмиш ёзма ёдгорликларининг лексикаси у ёки бу жиҳатдан тадқиқ этилган. Лекин улар ҳали етарли эмас. Чунки, тилнинг луғат системаси турли аспектларни камраб олади. Ҳар бир асар лексикаси илмий жиҳатдан мукамал синчиклаб ўрганилса, ундаги сўзлар турли соҳаларга оид терминлар ҳам эканлигига

амин бўламиз. Жумладан, ўтмиш асарларида қўлланилган ижтимоий лексикага хос терминлар шу соҳалардан биридир. Ҳар бир ижтимоий термин ижтимоий ҳодиса маҳсулидир. Уларнинг анчагина қисми давлат ва давлатчилик билан боғлиқ. Давлат ва давлатчиликнинг ўзи ҳам ижтимоий ҳодисалар маҳсулидир. Ҳар қайси давлат мамлакат миқёсидаги ҳокимиятнинг махсус бошқарув аппаратига таянади. Ўзбек давлатчилиги бошқаруви бир неча асрлик тарихга эга бўлиб, у жамият тараккиёти жараёнида такомиллашиб борган. Бу ҳолни ўтмиш ёзма манбаларини кузатганда ишонч ҳосил қиламиз. Масалан, бу соҳани ўрганишда XI аср адиби Юсуф Хос Ҳожибнинг “Кутадғу билиг” асари муҳим манбалардан бири ҳисобланади.

“Кутадғу билиг” Юсуф Хос Ҳожиб Баласоғуний томонидан 462 йил ҳижрийда ёзилган. Асар қорахонийларнинг феодал давлатини узоқ, саклаб қолиш, уни мустаҳкамлаш мақсадидан хизмат қилган. Шунинг учун асарда ана шу мақсадга хизмат қилувчи бир қанча сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва ахлоқий масалаларни камрашга интилган. Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг зўр илмий қудрати туфайли бу улкан асарни яратишга муваффақ бўлган. Чунончи, унда давлатни идора қилиш усуллари, давлат арбоблари, давлат қурилиши масалалари, жамият аъзолари орасидаги муносабатларни ва иқтисодни тиклаш, хўжаликни ривожлантириш каби қатор масалаларни ўша давр талаби асосида изоҳлаб берган. Асарда берилган маълумотлар Юсуф Хос Ҳожибни бизга ёлғиз ўз замонининг улуг

шоиригина эмас, шу билан бирга унинг тарих, тиб, риёзиёт ва бошқа кўп фанлардан хабардор фозил инсонлигини кўрсатади¹.

“Кутадғу билиг”нинг лексик тизими ранг-баранг бўлиб, унда ижтимоий лексикага хос терминлар катта ўрин эгаллайди. Улар ўзига хос услубий-семантик хусусиятларга эга. Шулардан бири **давлат бошқаруви ва давлатчилик тизимига оид лексик маъноли birlikлардир.**

Асарда давлат бошқаруви ва давлатчилик тизимига оид қуйидагича лексик-семантик birlikлар ишлатилган. Улар ижтимоий терминлар бўлиб, ҳукмдорликка оид лексемаларнинг услубий семантик хусусиятларини қамраб олган. Олий давлат идорасини давлат ҳукмдори бошқарган. “Кутадғу билиг”да бош ҳукмдорларни ифодалаш учун бир канча терминлар қўлланилган. Қуйида ушбу терминлардан баъзиларининг луғавий семантик хусусиятларини кузатиш мумкин:

1. تۈرۈ - Төрү- қонун. Бу терминнинг ДТС (Қадимги туркий тил луғати) да бир канча маънолари қайд қилинган: “Төрү” - порядок, правила, закон, обичай, яъни тартиб, қоида, қонун, одат маънолари билан изоҳланган. Бошқа манбаларда ҳам бу термин шунга ўхшаш семантик маъноларда изоҳланган. Масалан, 1) тартиб, қоида, қонун; 2) урф-одат; 3. никоҳ маросими каби маъноларда қўлланилганини кузатиш мумкин. Чунончи, уйғур битикларида: “*Эл баилағу төрусин өтүнүр сызлар айыту* - сиз мамлакат бошқаруви тартибини илтифот билан сўрайсиз” (Uig I 25); “*Куч елдин кырсә төрү түлүктүн чиқар*” (МК.Ш том, 120 б.) - Агар куч эшикдан кирса қонун мўридан чиқар. Урф-одат маъносида: “*Бир йилжа элиг күн арыг динтарча вусанти олырсүк төрү бар*” (Chuast Л 115); “*Түр қызын Эртипу улуғ төрүн уйлума алы бертим*” - Урф-одат билан катта тўй қилиб ўғлимга Тюрғеш

ҳоконининг кизини олиб бердим (БК X b10).

Ушбу термин XIV-XV асрларга келиб **тўра, хўжа** маъноларида ҳам қўлланила бошлаган. Мумтоз адабиётимиз намояндаси Алишер Навоий ўз асарларида **тўра** термини *хонзода, подшоҳзода* тушунчаларини ифодалаш учун ҳам қўллаган. Лекин “Кутадғу билиг” асарида **төрү** терминини асосан **сиёсат, адолат қонун-қоида** маъносида ишлатилган: “Көни бөл көнилик үзе қыл төрү” - одил бўл адолат узра **сиёсат** қил (766); “Төрүдә экигу меңе бир саны. Көни бөл көнилик үзе қыл төрүодил бўл адолат узра **сиёсат** қил” (766). “Сийасат йуритса сү башлыг болур” (3786) - Сиёсат юритса лашкар итоаткор бўлади.

Юсуф Баласоғуний ўз асарида **төрү** терминини юқорида кўрсатиб ўтилганидек **сиёсат, адолат, қонун-қоида** маъноларида ишлатганидан ташқари **ҳукмдор** маъносида ҳам қўллайди:

*Төрү түз йурыты байуды будун,
Атын эдгү қылды ул эдгү өдун.*
(288 байт).

Яъни Ҳукмдор адолатли сиёсат юритди, халқ бойиди, уяхшилиқ даврон билан ўз номини абадийлаштирди.

“Кутадғу билиг”да **төрү** термини билан бирқаторда **қапуғ, сарайыг, курка, төр, орду, жамоат, йавғу\яфғу** каби ижтимоий маъноли атамалар ҳам ишлатилган. Бу терминларнинг ҳар бири ўзига хос семантик хусусиятларга эгадир.

1. Қапуғ термини ДТСда *двер, ворота, приемная комната, яъни эшик, дарвоза, ҳукмроннинг қабулхонаси* маъноларида изоҳланган. Бу термин “Кутадғу билик” асарида ҳар учала маънода ҳам ишлатилган: “*Қапугда қалын баш йумытты йурыр*” (756) - Йўлбошчи қабулхона эшигида кўп иш юритувчилар йиғилган.

2. Жамаъат - жамоат: “*Толу тутса мазгад жамаъатларыг*” (816).

¹. Муталибов С. Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк. - Т.: Фан, 1969, 6-бет.

3. Сарайыг- хукмрон турадиган кўшк: "Этиглиг сарайыгни бузувчи олум"(226).

4. Курка-мартаба: Бу курка тапунса тэгиб эр бирер-Киши бу мартабаларга эришиб хизмат килса (6126).

5. Төр термини ДТСда почетное место, яъни юқори ўрин, тўр маносида изоҳланган: Бу термин "Кутадғу билиг"да ҳам шу маънода келган: "Эр эдгү болуб өтрү төрке барур" (3326)- Киши яхши бўлса тўрга чиқади (юқорига кўтарилади).

6. Орду термини ДТС да ставкарезиденция хана, дворец, яъни хукмрон қасри, хукмрон ўрдаси маъносида изоҳланади. Бу термин "Кутадғу билиг"да ҳамшу маънода келган: "Тэр эшитгил үч орду ханы" (8186) – Уч хумрон хони нима дейди эшитгин.

7. Йавғу\ яфғу термини амалдор маъносида қўлланилган: "Нэку тэр эшитгил бөгә йавғус" (812).

8. Мулқат термини пошолик маъносида ифодалаган (886). Умуман "Кутадғу билиг" асарида бу каби ижтимоий маъноли сўзлар кўп учрайди.

"Кутадғу билиг"да төрү термини билан бир қаторда давлат бошқарувчиси, хукмрон, хокон маъноларида, умуман, давлат бош хукмдорлари номларини ифодаловчи кўпгина атамаларни кузатиш мумкин.

1. Төрү термини ўз навбатида хокон маъносида ҳам ишлатилган. Масалан, "Төрү түз йурыты байуды будун" (104 бет. 288 байт) – Хокон адолатли сиёсат юритди, халк бойиди. Шунингдек, хукмрон, хокон маъносида элиг, элчи баша (юртбоши), элчи, хон, султон, талу, одрум, ябғу, бег, малик, подшоҳ, йўриқ каби терминлар ҳам ишлатилган. Масалан,

2. Элиг – хукмрон маъносида: "Эй элиг (хукмрон) бака көр сэн өзкә көзүң" (104 бет. 288 байт).

3. Элчи\ эл бошлиғи: "Нэку тер эшитгил көр элчи бөгү" (394б)

4. Элчи башы: "Идиси (хўжаси) башын йэр эй элчи башы" (614б).

5. Будун термини фуқаро, жамоа, элат, аҳоли, элат, оддий халойиқ маъноларини ифодалаган: "Эди йақшы аймиш будун башчысы" (606б.).

6. Ҳақан термини хон маъносини ифодалаган: Бу термин "Кутадғу билиг"да ҳам учрайди: "Китабка битинди буҳақан ати" (78б).

Таъкидлаш лозимки, шарк халқлари орасида хон термини хукмронларнинг унвони бўлиб, энг қадимий формаси "хакан" шаклида Хитойда Шелун биринчи бўлиб, шен-ю унвонини қўллаган², кейинроқ унинг издошлари бу сўзни "хакан" (kho khan), яъни император маъносида ишлатишган. Кейинчалик барча Ўрта Осиё хукмдорлари хокон терминини унвон сифатида қабул қилишган. Бу термин V-VI асрларга хос битикларда ҳам учрайди. Мусулмон тарихчилари, шоирлари хокон терминини татар хукмдорларига нисбатан қўллашган. 744 йилда эса уйғурлар томонидан Текюй империяси барпо қилингандан сўнг уларнинг хукмдорлари ўзларини келиб чиқишлари турк бўлган хитой хукмдорлари сифатида хокон ном билан аташган, яъни ўзларини "tengri khakan", "небесных хаканов" мазмунидаги хокон деб қўллашган. Шундан кейин хокон термини унвон, титулни ифодалаш учун уйғурлар, мўғуллар, хитойлар, манжурлар салтанатида ишлатила бошланган. Мўғуллар тангаларида каап (хокон маъносида) сўзи учрайди. Бу термин фақат XI асрга келиб хон шаклида, жаноб маъносида ҳам ишлатилган. Тобатлар даврида ҳам бу термин учрайди. Шимолий Муғулистонда III асрда хукмронлик килган Линхан тобатларнинг 67-хукмдори сифатида ўзини хон деб атаган. Шундай қилиб хон термини хокон атамаси билан бир хил даражада

². Исабек Б. "Шанюй унвони ҳақида" (Турк шажараси).-Т.: "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетаси, 1993. 16 апрель.

қўлланилган (Қаранг: Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. Энциклопедический словарь). Кейинчалик катор шарк мамлакатларида ўрта асрга хос **хокими мутлакнинг унвони** ва шу унвонни ёки лавозимни олган шахс **мутлак хумрон, яъни хон** ҳисобланган.

7. Хан термини “Қутадғу билиг” да ҳам қўлланилган: “Нэку тэр эшитгил үч орду ханы” (818б).

8. Малик, подшоҳ терминлари давлат бошлиғини ифодалаган: “Маликлар қоругима асбаб түрә” (55б) – Подшоҳларнинг кўргони ҳамда барча керакли нарсалари; “Аджда Кунтуғди элиг ат бериб, падшаҳ ўрнига тутмыш” (48б) – Адлга Кунтуғди номини бериб, подшоҳ лавозимига қўйибди.

9. Бэглик термини ДТСда *бекство, бекское правление*, яъни *беклик, беклик ҳукумати* маъносида изоҳланган. Юсуф Хос Ҳожиб асарида **бэглик** термини

ҳокимият, ҳукмдорлик маъносида қўлланилган. “Бу бэглик улы көр көнилик турур” (804-байт, 176 б). – Бэглик (ҳокимият)нинг пойдевори кўргин тўғрилиқ эрур; **Бэглик** шакли эса ҳукмдорлар маъносида қўлланилган: “Билиг бирле беглар этэр эл иши” (104б\ 297байт).

10. Ёорык термини йўлбошчи, байроқдор маъноларида қўлланилган: “Ёорыкын көдэссе алам башлар эр” (384б) – Байроқдор (йўлбошчи) ўз режаларини сир тутса (36) (384б).

Хуллас, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асарида қўллаб ижтимоий-сиёсий лексикага хос терминлар қўлланилган бўлиб, ушбу мақолада фақат ҳукмдорликка ва давлат бош ҳукмдорларига хос баъзи терминларгина мисол тариқасида келтирилди. Ҳозирги пайтда бу мавзу махсус тадқиқотни талаб этмоқда.

Адабиётлар:

1. Древнетюркский словарь.-Л.: “Наука”, 1969 (-676).
2. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности (Уйгурский письмо). М.-Л.: “Наука”, 1951 (-451).
3. Махмуд Кошғарий. Девону луготит турк, 3-том.-Т.: “Фан”, 1963 (-499).
4. Муталлибов С. Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк.-Т.: Фан, 1969 (-239).
5. Боровков. А. К. Лексика среднеазиатского тefsира XII-XIII вв.-М.Изд.во Восточная лит-ра, 1963(-367).
6. Исабек Б.“Шанюй унвони ҳақида”(Турк шажараси).-Т.: “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 1993. 16 апрель.
7. Насилов В.М. Древне-уйгурский язык. –М.: Вост. лит., 1963.
8. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (Саодатга йўлловчи билим). Транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф. –Тошкент: Бадий адабиёт, 1971(-964).

Sanakulov U. Social terms in Yusuf Khos Khodjib’s literary work “Kutadgu bilig”. This article focuses on investigation of the terminology of socio-political lexis used in the literary work of the XI century by Yusuf Hos Hojib. It is one of the most important issues in our linguistics. For this purpose, the specific structure, system, and semantic meaning of terms of social-political lexis belonging to state and statehood, dominance and state rulers are briefly described in this aspect.

Санакулов У. Социальные термины в произведении Юсуфа Хос Ходжиба «Кутадгу билиг». Статья посвящена изучению терминологии общественно-политической лексики, использованной Юсуфом Хос Ходжибом в его литературном произведении XI века, что является одним из наиболее важных вопросов в отечественной лингвистике. С этой целью кратко описаны специфическая структура, система и семантическое значение некоторых терминов общественно-политической лексики, характерных для государства и государственности, господства и государственных правителей в этой области.

МОДЕРНИЗМ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ТАЛКИНИ ХУСУСИДА

*Холбеков Мухаммаджон,
филология фанлар доктори, СамДҶТИ профессори
Арзикулов Дилшод,
ЖизДҶТИ ўқитувчиси*

Калим сўзлар: модернизм, авангардизм, адабиёт, концепция, маданиятунослик, маъно, тушунча.

Бадний адабиёт ва тасвирий санъатда "Модернизм" ўзгарувчан, кўп маъноли, серкирра тушунча бўлиб, узок вақт адабиётшунослик илмида назарий баҳс-мунозараларга сабаб бўлиб келмоқда. Ушбу атаманинг чегаралари аниқ ўрнатилмасдан, турли маъноларда ишлатилаёпти, яъни тарихий-адабий жараённинг маълум бир босқичини белгилашда, муайян бадний карашларнинг мажмуаси, адабий йўналиш, ўзига хос хусусиятларга эга бадний тафаккур, ижодий услуб, салбий баҳоловчи таъриф ва ҳоказо маъноларда қўлланилмоқда. Модернизмнинг хронологик чегаралари хусусида, унга кирувчи ранг-баранг йўналишлар, машҳур ва машҳур бўлмаган номлар, юксак бадний савияда яратилган матнлар ҳақида кизгин баҳслар ҳамон давом этиб келаяпти. Айни пайтда, декаданс, символизм, авангардизм, постмодернизм каби тушунчалар билан ўзаро муносабат (изчидилш, айнан ўхшашлик, бир-бирдан фарқлаш, чегараларни белгилаш, **бир** вақтнинг ўзида ёнма-ён мавжуд бўлиш, бир маромда ҳаракатланиш ва ҳоказо)ларининг кўринишига алоҳида таъриф берувчи фикрлар билдирилмоқда.

Танқидчилик соҳасида модернизм "қолипи, унинг фалсафий ва эстетик манбаси хусусида турли-туман, баъзида бир-бирига мутлақо зид фикр-мулоҳазалар ҳам айтилаяпти. Хуллас, адабиётда модернизмнинг "юксак", "классик", "халқаро", "парчаланиб кетувчи" каби таърифу тавсифлардан фойдаланиш одатий ҳол бўлиб қолди. Анчайин тадқиқотчилар модернизмда икки бир-бирига таъсир этувчи ва бир вақтнинг ўзида карама-қарши йўналтирилган асосий тенденция, яъни модернизм ва авангардизмни алоҳида

ажратиб кўрсатадилар. Масалан, профессор В.И.Тюпа авангардизм ўз "чўкки"сига футуризм ва неотрадиционализмда етди, деган фикрни билдиради.

"Модерн" тушунчасидан авангардизмга нисбатан синоним, қолаверса уни тўлдирувчи ёки унга карама-қарши қўйилган тушунча сифатида кенг фойдаланиш ҳам одат тусига кирмоқда. Умуман олганда, модернизм тарафдори бўлган бирорта адиб ижодини ўрганаётган тадқиқотчи ушбу дефиниция (лот. *definitio* - бирор тушунчанинг қисқача таърифи)дан фойдаланмаслиги ҳам мумкин.

Биз, Жеймс Жойс ижодини ўрганиш тажрибамиздан келиб чиққан ҳолда айтадиган бўлсак, узок вақт мобайнида "модернизм" атамасини ишлатмасдан кузагиш олиб бордик. Ҳақиқатдан ҳам, атамалар хусусида фикр юритганда, "модернизм" ва "модернисток" тушунчаларни эътиборга олмаслик ҳам мумкин, энг муҳими, бундай карашда тарихий ва адабий жиҳатдан талкингга зарар етказилмайди. Масалан, модернизм адабиёти классиги ҳисобланмиш Жеймс Жойс модернизм тўла эътироф (1920-1925 й.) қилинган пайтда чоп этилган "Улисс" (*Ulysses*, 1922) романида, ёки ундан анча олдин ўқувчи қўлига теккан "Дублинликлар" (*Dubliners*, 1914) ҳикоялар тўпламида, қолаверса ўзининг бошқа асарларида ҳам "модернизм" сўзини ишлатмаган. Бошқа модернист ёзувчилар ҳам шундай йўл туттишган, деб бемалол айтиш мумкин.

Мазкур атамдан кенг фойдаланиш модернизм прозаси шакллангандан кейин оммавий тус олди. У ҳақда илк бор Р.Грейвз ва Л.Райдингларнинг "Модернизм шеърляти

шарҳи" (*A Survey of Modernist Poetry*, 1927)да сўз юритилган эди. Ўтган асрнинг 20-нчи йилларида "модернизм" тушунчасига эътибор қаратишнинг асосий сабаби, унинг семантик маъноси кўп ҳолларда у ҳақдаги тасаввурларга мутлақо зид келарди.

Бугунги кунда етарлича тушунарли бўлган таъриф ва аниқ концепцияни ишлаб чиқиш зарурати, биринчи навбатда, йирик тарихий-адабий йўналишларни тадқиқ этувчи мутахассислар, тегишли дарслик ва кўлланмалар яратганлар, модернизмга бағишланган назарий мақолалар муаллифлари ва XX аср адабиёт тарихидан маъруза ўқийдиган олий ўқув юрлари лекторлари олдида турган долзарб муаммо бўлиб қолмоқда. Айнан уларга, олдинга қўйилган мақсад кўламнинг кенглиги ёки жанр қонун-қоидаларини инобатга олган ҳолда, "Модернизм" нима?" деган саволга жавоб бериш тўғри келади. Умумлаштирувчи характерга эга тадқиқотлар, танқидий мақолалар, дарсликларда ушбу мураккаб ва чигал саволга нисбатан тўғри ва аниқ, энг муҳими тушунарли жавоб берилаётган дейиш мумкин. Шу боисдан ҳам, модернизмни бир бутун яхлит ҳолда, ўзига хос хусусиятларга эга бадий ҳодиса сифатида, қолаверса, модернизмни умумий маънода таърифини, қисқа ва аниқ ифодасини топиш учун, энг аввало, қомусий луғат ва дарсликларга мурожаат қилиш мақсадга мувофиқ бўларди. Таъкидлаш жоизки, модернизм ва модерн адабиётини тўлиқ тавсифловчи дарслик, ўқув кўлланма ва антологиялар ўзбек адабиётшунослигида яратилмаганлиги аудиторияда бирмунча қийинчилик туғдирмоқда.

Шу ўринда, профессор Д.Қуроноф таҳриридаги *"Адабиётшунослик луғати"* (2010) да: "Модернизм (франц. *moderne* - энг янги, замонавий) - XIX аср охири - XX аср бошларида оммалашган термин, санъат ва адабиётда декандансдан кейин майдонга чиққан нореалистик оқимларнинг умумий номи сифатида тушунилади", деган бирмунча аниқ таърифи берилган. Шунингдек, модернизмга нисбатан муаллифнинг субъектив фикрлари ҳам

келтирилади. Бу таърифнинг нечоғлик ҳақиқатга яқинлиги, масаланинг туб моҳияти ва ечими европа тилларидаги бошқа қомуслар билан қиёслаганда янада ёққолроқ кўринади.

Ғарб адабиётининг билимдони, таниқли назарийчи олим ва педагог, профессор Л.Г.Андреев таҳрири остида чиққан *"Зарубежная литература XX века"* (1996) дарслигида "модернистик" атамасининг кенг маънодаги таърифини ўқиймиз. Олим, дастлаб атаманинг этимологиясига жиддий эътибор қаратади: "Нихоятда ноаниқ, муҳам бўлган "модернистик" (яъни "замонавий") атамаси XX аср санъатининг ҳар хил, баъзида бир-биридан кескин фарқ қилувчи ҳодисаларига таъсир кўрсатади".

Шунингдек, проф. В.М.Толмачев таҳриридаги *"Зарубежная литература XX века"* (2003) дарслигида мазкур тушунчанинг бир неча варианты учрайди: "модернизм XX аср адабиётининг умумий тавсифи сифатида бир неча ўлчовларда мавжуд"; "модернизм — бу модернистик уюшмалар, амалиётлар, мурожаатномалар, дастурлар, номланишлар..."; "модернизм - параллел равишда мавжуд бўлган матнларнинг кўп овозлилиги"; ёки "модернизм - XX аср санъатининг маданиятшунослик руҳидаги умумий тавсифи" ва ҳоказо.

Проф. Н.П.Михальская *"Модернизм в зарубежной литературе"* (1998) дарслигида: "Модернизм атамасидан XX аср санъатида янги ҳодисаларни белгилаш учун фойдаланилади: шу тарика - турларнинг бири сифатида адабиётда ҳам қўлланилади. "Модерн" (франц. *moderne*) сўзи "замонавий" маънони англатади", деб таъкидлайди.

Адабиётшунос А.Н.Николюкин таҳриридаги *"Литературная энциклопедия терминов и понятий"* (2001) китобида таниқли рус адабиётшунос А.М.Зверев учта, яъни "йўналиш (направление)", "тизим (система)" ва "усул (метод)" маъноларини устумонлик билан бирлаштираркан. "Модернизмнинг эстетик интилиш ва асосий гояларини таърифлаб берувчи дастуриламал хужжат йўқлигига қарамадан, Ғарб ва Россия бадий маданиятида ушбу йўналишнинг ривож топиш унга хос бўлган хусусиятлар

баркарорлигини намоён қилди ва муайян бадний тизим хусусида бемалол сўз юритиш учун имкон берди (бир қатор тадқиқотларда *бадний метод* дегувчи атама маъқулрок деб топилмоқца), дея хулоса қилади.

"Словарь культуры XX века. Ключевые понятия и текстел" (1997) лугатида В.П.Руднев муайян даврга оид таърифни келтиради: "Модернизм - адабиётнинг XIX аср охири — XX аср ўрталари, яъни импрессионизмдан то "янги роман" ва "абсурд театри"гача бўлган маданий даврни қамраб олади".

Бу борада турли-туман ва ранг-баранг таърифлу тавсифларни янада давом эттириш мумкин, бунинг устига юқоридаги фикр-мулоҳазаларнинг бирортаси ҳам жиддий эътиборларни юзага келтирмайди. Ўз-ўзидан кўришиб турибдики, модернизмнинг бир маъноли таърифини келтириш, тадрижий ривожининг хронологик чегараларини ўрнатиш, модернгом қолипида ижод қилган ёзувчи ва шоирларнинг шак-шубҳага ўрин қолдирмайдиган рўйхатини тузиш, модернгом руҳида яратилган матнларни келтириш, модернистик атама ва тушунчалар қомусий лугатини яратишдек маъсулиятли вазифани ўз зиммасига оладиган бирор мутахассис топилмас керак. Борди-ю бундай таъриф топилса ва эълон қилинса, ушшг муаллифи шу заҳотиёқ адабиётшуносларнинг танқид ёмғири остида қолиб кетиши муқаррар. Шу боис, бизда беихтиёр равишда "модернгом"ни афсона, хаёлот, сунъий қурилма, қурук сафсатадан иборат назариялар қаторига қўшиб қўйиш иштиёқи пайдо бўлади.

Шундай бўлса-да, XX аср жаҳон адабиёти тарихини ўрганшп ва ўқитиш хусусида гап кетганда, тан олиш керакки, "модернизм шундай бир категорияки, уни меглаб ўтиш, эътиборга олмаслик, у ҳақда гап очмасликнинг иложи йўқ". Бироқ, шунинг ҳам тан олиш керакки, модернгомни мустақил адабий йўналиш сифатида алоҳида ажратиш, бадний тгюим ёхуд бадний метод тарзида асослаб бериш, боринг-ки унинг хронологик чегараларини аниқлашга бўлган саъй-ҳаракатлар қўпинча масалани янада чигаллаштириб юбормоқца. Модернизмга бағишланган илмий тадқиқотлар таҳлили

шунинг кўрсатадики, амалий аҳамияти йўқ назария ёки шахсан ишлаб чиқилган илмий концепцияга асосланган ҳолда у ёки бу хронологик чегара (1880-1939 йй; 1900-1940 йй; 1917-1945 йй; XIX аср охири - XX аср боши, 1930-инчи йиллар ва ҳоказо) ларни ўрнатган, у ёки бу ижодкор номи ёки адабий ходисалар билан кифояланган тадқиқотчиларнинг аксарияти, афсуски, миллий-маданий анъаналар доирасидан чиқиб кета олишмади.

Масалан, "*Краткий справочник по модернизму*" (2003) деб номланган маълумотнома тузувчилари, китоб мукаддимасидаги хронологик жадвалда модернизм даврини 1880 йилдан санаб, 1939 йил билан охирига етказди. Жадвалнинг тарихий устунида келтирилган 1880 йил воқеалари, адабий устунга киритилган матн (Ж.Мереди, Т.Гарди, Ф.Достоевский) ларнинг муҳим аҳамият қасб этишига қарамасдан, нима сабабдан ҳисоб айнан шу йилдан бошланиши масаласига аниқлик киритилмайди. Тўплам муҳаррири, инглиз тадқиқотчиси Д.Брэдшо (*David Bradshaw*) мукаддида 1880 йилдан то 1939 йилгача бўлган босқич ҳақида фикр юритаркан, ушбу саналар юзасидан "тахминан", "қўпол қилиб" (*roughly*) дегувчи гоохларни қўшиб қўяди.

Модернизм таърифи, унинг хронологик чегаралари, таъсир доираси, ўзига хос хусусиятлари ҳақида гап кетганда "тахминийлик" тамоёнли тадқиқотчиларнинг қўпчилигига энг мақбул кўринади. Аниқ белгиланган даврни қамраб оlish масала қўламага боғлиқдир, яъни модернизмга бевосита тааллуқли воқеа ва ходисаларнинг доираси қанчалик кенг бўлса, шунчалик хронологик чегаралар ҳам кенгайди.

Таъкидлаш лозимки, юқорида номи зикр этилган маълумотнома муаллифлари ишлаб чиққан "модернгом қолипи" илм-фан, техник тараққиёт, фалсафа, маданият қаби ижтимоий-маданий ходисаларнинг чуқур таҳлили натижасида вужудга келади, негаки айнан улар модернизм адабиёти ривожланишининг ёрқин манзарасини намоён қилишга қодирдилар. Бу борада Ч.Дарвин ва А.Эйнштейн таълимоти, Ф.Ницше ва

А.Бергсон фалсафаси, З.Фрейд ва К.Г.Юнг психоанализи, В. фон Гумбольдт ва Ф. де Соссюр лингвистик концепциялари, колаверса, замонавий технологияларнинг жадал суръатларда ривожланиши муҳим аҳамиятга эга. Шубҳасиз, шу каби ходисаларнинг хилма-хиллиги ва турлитуманлиги мантикий равишда вақтга оид чегаралар кенгайишига олиб келади.

"1920 йиллар инглиз адабиёти" (1999) номли монография муаллифи Дэвид Эйрз (David Ayers), аксинча, "XX асрнинг 20-нчи йилларида Буюк Британияда вужудга келган биринчи жаҳон урушидан кейинги турғунлик ҳолати, жаҳиятдаги мурасасиз зиддиятлар каби ижтимоий-сиёсий ходисаларга таянган ҳолда, 1920 йиллар, яъни "байналмилал ёки юксак модернизм даври" билан чегараланмоқда" деб ёзади. Нафсиламр, шу каби фикр-мулоҳазалар вақтга доир чегараларни, матн ва матн муаллифлари доирасини белгилаб беради, бинобарин, "модернгом" тушунчасининг асл маъносига ҳам таъсир кўрсатади," дея фикрини давом эттиради олим.

Демак, бадний реалликнинг у ёки бу босқичига мурожаат қилиш кўп жиҳатдан "модернизм" тушунчаси қайси маънода ишлатилишига аниқлик киритади. Адабиётга тааллуқлиги бўлмаган айланма йўллар, шунингдек миллий, хронологик, концептуал, жанр ва тилга оид турли чекловлар тадқиқотчига мустаҳкам асос топишга, колаверса модернизм ва унга тегишли атамалар тўғри маънода ишлатилишга ишонч ҳосил қилишга ёрдам берипш аниқ. Кейинчалик, аниқлаб олинган бадний реаллик доирасида ёзувчи ёки шоир ижодини, ёки у яратган матнни, атамалар кўламинини алоҳида ажратиш мумкин.

Кузатувларимиз шуни кўрсатдики, инглиззабон адабиётларга бевосита мурожаат қилиш "модернизм" атамасидан фойдаланишининг айнан тўғрилигини таъминлайди. "Модернизм" тушунчасининг инглиз тилидаги варианты, биринчидан аниқ, иккинчидан - икки маъноликка йўл кўймайди. Бунга мисол қилиб, жумладан, юкорида номи зикр этилган XX аср ғарб адабиёти бўйича яратилган дарсликларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Уларда

тегишли боблар номланишида "модернизм" ва "модернистик" атамалар тўғридан-тўғри ва изоҳсиз фақат инглиз адабиётига нисбатан ишлатилади. Масалан: Л.Г.Андреев таҳриридаги дарсликда Н.А.Соловьёвнинг "Модернизм в Великобритании", В.М.Толмачёв таҳриридаги дарсликда Д.А.Ивановнинг "Модернистский роман в Великобритании" боблари бунга мисол бўла олади. Ушбу дарсликлардаги бобларнинг номланишидан кўриниб турибдики, "модернгом" ва "модернистик" атамалари бир маънода қўлланилган.

Бироқ, тан олиш керакки, инглиззабон адабиётда ҳам "модернгом" мустақил тушунча сифатида аниқлик киритиши ва асослаб беришни талаб этади. Дэвид Эйрз монографиясининг кириш қисмидаёқ модернизм масаласини кўтариб чиқади: "Модернгом шундай бир категорияки, уни четлаб ўтиш, уни зътиборга олмаслик, у ҳақда гап очмасликнинг иложи йўқ... Бу категория зарурий, колаверса мажбурий (*indispensable*) дир. XX асрнинг 20-30-нчи йилларида яратилган кўпгина бадний асарларни модернгом руҳида яратилган деб фақат шартли равишда (*conditionally*) айтиш мумкин. Ўша даврларда сермахсул ижод қилган ёзувчи ва шоирларни модернизм руҳи билан суғорилган эстетикасю тасаввур қилиб бўлмайти".

Муаллиф фикрини давом эттириб, ҳақли савол беради: "Инглиз адиби Э.М.Форстер (*Edward Morgan Forster*, 1879-1970) нинг "Ҳиндистонга йўл" (*A Passage to India*, 1924) романини модернизм руҳида яратилган асар деб кўриб чиқиш мумкинми? Ёки инглиз романнавис Д.Г.Лоуренс (*David Herbert Lawrence*, 1885—1930) нинг шубҳасиз модернгом руҳида яратилган "Патли илон" (*The Plumed Serpent*, 1926) романини, Жеймс Жойс ёки Марсель Прустининг "тан олинган" (*acknowledged*) модернизми билан қайси мезон асосида қиёсласа бўлади? Ёки машҳурлик бобида улардан ҳеч қилишмайдиган Олдос Хаксли (*Aldous Huxley*, 1894—1963) ёки Сильвия Таунсенд Уорнер (*Sylvia Townsend Warner*, 1893-1978) ларнинг ижодини модернизм моделига қандай қилиб мослаштириш мумкин?

Модернизм парадигмаси "оммавий адабиёт" хусусида бизга нималарни берипши мумкин? Буларни жавобсиз саволлар деб бўлмайди, аммо бу саволларга жавоблар модернизмнинг белги ва хусусиятларига оддий эътибор қаратишдан кўра жиддий уринишга чорлайди, астойдил меҳнат қилиши тақозо этади".

Ҳақиқатдан ҳам, "модернизм" тушунчасидан тўғри фойдаланиш бир мунча ноаниқлик ва хатолардан саклаб қолади. Қолаверса муайян маданий ҳодиса, бизнингча - модернизм доирасида адабий оқим, бадиий услуб, адабий жараёнга алоқадор даврий нашрлар, шунингдек, ёзувчи ва улар яратаётган матнлар параллель равишда мавжуд бўлади, бир-биридан кўпаяди ва тараққий этади.

Умуман олганда, нафақат инглиззабон ёки русийзабон адабиётда, балки бошқа адабиётларда ҳам бирон бир конкрет ва тушунарли нарсага, шпончли манбаларга асосланиш қийинлиги сабабларидан бири - бу "Модернгом -бу..." дегувчи ижодий дастурлар йўқлигидир.

Шу тарика ўзини *модернизм* тарафдори деб эълон қилиш, модернизм руҳида ижод қилиш, ўз мавқеини (ўрнини, йўлини) айнан модернизм йўналишида белгилаб олиш ҳеч бир адибда тўлалигича намоён бўлмади. Масалан, "Блумсбери гуруҳи" каби модернистик уюшма аъзолари (В.Вулф ва бошқалар) ўзининг муайян бадиий - эстетик қарашлари ва ижодий услублари мавжудлигига қарамасдан, ўзларини ҳеч қачон "модернизм тарафдорлари" деб эълон қилишмаган. Фақат вақт ўтиши билан биз символизм, футуризм, имажизм, экспрессионизм, сюрреалгом каби амалда параллель равишда ривожланган ва сермахсул ижод олиб борган оқим ва гуруҳларни модернистик деб аташимиз мумкин. Қизиғи шундаки, мазкур мактаб ва гуруҳлар аъзолари мартабасида ўша-ўша ижодкорларни кўрсатишимизга тўғри келади. Мисол тариқасида асли америкалик, бироқ умрининг аксар қисмини Европада яшаб ўтган шоир, инглиззабон модернизм адабиёти асосчиларидан бири, ношир ва муҳаррир Томас Стернз Элиот, Жеймс Жойс, Дэвид Герберт Лоуренс, Эрнест Хемингуэй

асарларини чуқур таҳдил қилган, танқидий мақолалари билан мунтазам равишда матбуотда чиққан, Нью-Йоркдаги "Литтл Ревью" журнали саҳифаларида Элиотнинг "Ж.Алфред Пруфрок муҳаббати қўшиғи" (*The Love Song of J. Alfred Prufrock*, 1915) поэмасини, Жеймс Жойснинг "Мусаввирнинг ёшликдаги портрети" (*A Portrait Of The Artist As A Young Man*, 1914) ва "Улисс" (*Ulysses*, 1921) романларини нашр этган, 1921 йилда Элиотнинг "Ҳосилсиз замин" (*Waste Land*) поэмасини таҳрирдан ўтказган, қолаверса, Жеймс Жойс ва ёш Эрнест Хемингуэй тақдирида муҳим роль ўйнаган Эзра Паунд (*Ezra Pound*, 1885-1972) ни кўрсатишимиз мумкин.

В.Л.Руднев таъбири билан айтганда, ижодий дастурлар йўқлигини модернистлар ва модернистик оқимларнинг жамоат олдидан суёт ҳаракати ва етарли бўлмаган оммавий чиқишлари билан изоҳлаш мумкин: "...модернизм тарафдори учун дамдузлик, жамиятга аралашмасдан яшаш тарзи ҳосдир, агар модернистлар гуруҳларга бирлашганда ҳам, ўзларини ниҳоятда тинч, ҳатто академикларча хотиржам ва такаббуруна тутган бўлардилар".

Бир қарашда, одатда номини модернизм билан боғлайдиган шоир ва ёзувчиларни аниқлаш осон туюлади. Аммо тантанали равишда эълон қилинган дастур, ўз-ўзини намоён қилиш, овоза тарқатиш, қолаверса "модернизм" тушунчаси чегараларининг аниқ ўрнатилмаганлиги, хронологик чегаралар ўзгарувчанлиги, муайян илмий концепция жиҳатидан ҳар хил тарихий ва адабий ёндашувлар, турлича шаклланган миллий анъаналар ва ҳоказо модернист ижодкорлар исмлари рўйхатини тузишда кескин тафовутлар юзага келишига сабаб бўлади. Масалан, М. Дрэбл (M. Drabble) ва Ж. Стрингер (J. Stringer) лар ҳаммуаллифликда яратган "Англия адабиёти. Оксфорд лугати" (*The Concise Oxford Companion to English Literature*, 1987) да қуйидаги таъриф келтирилган: "Модернизм - XX аср биринчи ярми санъатида муҳим аҳамиятга эга қатор тенденцияларнинг умумий белгисидир; хусусан, инглиз адабиётда Т.С.Элиот, Эзра Паунд, Жеймс Жойс, Виржиния Вулф, Уильям Батлер

Иейтс, Жозеф Конрад исмлари ва ижодлари билан тажассумланади. Модернгом Зигмунд Фрейд таълимотининг адабиётга кўрсатган таъсирини ўзида акс эттиради".

Э.Сэндерзнинг (*Andrew Sanders*) "Инглиз адабиётининг қисқача Оксфорд тарихи" (*The Short Oxford History of English Literature*, 1996) китобида "Модернизм ва унинг муқобиллари: 1920-1945 йиллар адабиёти" номли бобда Л.Стрейчи, В.Вулф, К.Мэнсфилд ҳаёти ва ижодига бағишланган "Блумсбери гуруҳи"; Д.Ричардсон ва Д.Г.Лоуренс ҳаёти ва ижодини таҳлил этувчи "Ричардсон ва Лоуренс"; модернизм поэзияси юксалишида; Д.Г.Лоуренс, Т.С.Элиот, Э. Паунд, Р.Оддингтон ижоди ахамиятини шарҳловчи, Т.С.Элиот, Р.Фербанк ва Э.Ситүэлл ҳаёти ва ижодини талқин этувчи "Элиот, Фербанк ва Ситүэлл" ва, ниҳоят, Ж.Жойс ҳаёти ва ижодини ёритувчи "Жойс" каби фасллари мавжуд. Китобда, шунингдек, Дж.Б.Пристли, И.В.О'Кейси драматургияси, И.Во, П.Г.Вудхауз, О.Хаксли прозаси, Р.Грейвз ва Д.Джоунз шеърляти, модернизмга қарама-қарши ўзига хос миллий адабиётдек бўрттириб таъриф қилинган. Шу тарика, олдинги Оксфорд адабиёт луғати билан таққослаганда модернист ёзувчи ва шоирлар доираси анча кенгайтирилган.

Инглиз тадқиқотчиси Д.Эйрз ўзининг "Модернизм. Қисқача кириш" (*Modernism. A Short Introduction*, 2004) номли монографиясида Э.Паунд, Т.С.Элиот, Ж.Жойс, Д.Г.Лоуренс, В.Вулф каби муаллифларнинг ижодини атрофлича ўрганиб чиқади ва уларнинг модернистик асарлари мисолида Т.Адорно ва Ж.Деррида ғоялари асосида модернизмни назарий жиҳатдан асослаб беришга ҳаракат қилади. Ижодкор исмлари ва улар яратган асарлар номлари такрорланиб туришига қарамасдан, бундай тугилган йўл ўзини тўлиқ оқлайди, сабаби усиз тадқиқотни олиб боровчи адабиётшунослар олдида баъзи кийинчиликлар туғдириши мумкин.

Яна бир инглиз олими Х.Блум (*Harold Bloom*) ўзининг "Ғарб қонуни" (*The Western Canon: The Books and School of the Ages*, 1994) номли китобида амалда модернизм тушунчасидан фойдаланмасдан,

модернизм намояндаларини аниқлашга имкон берувчи аниқликка интилади, шубҳага ўрин қолдирмайдиган далилларни келтиради. "Тарихий айланиш назарияси" муаллифи, италиялик файласуф Ж.Вико (1668-1744) ишлаб чиққан уч, яъни "аристократия", "демократия" ва "хаос" даврлари, уларнинг Ж.Жойс қаламига мансуб "Финнеган жанозаси" романидаги талқинига амал қилиб, Х.Блум XX аср адабиётига "хаос даври" (*The [Chaotic Age]*) таърифини берибгина қолмасдан, балки З.Фрейд, М.Пруст, Ж.Жойс ва Ф.Кафкани XX аср адабиётининг энг ёрқин намояндалари, "давр адабий руҳининг улугвор сиймолари", шунга ҳамоҳанг тарзда Прустнинг "Йўқотилган вақтни ахтариб" (*À la recherche du temps perdu*, 1927), Жойснинг "Улисс"и ва Кафканинг новеллаларини XX аср адабиётининг энг машҳур асарлари, деб атайди.

Хэральд Блум ўз фикрини давом эттириб, китобнинг "Беккет, Жойс, Пруст, Шекспир" номли фаслида Сэмүэль Беккет (*Samuel Beckett*, 1906-1989) нинг "Ўйин охири" (*Fin de partie*, 1957) драмасини "хаос даври"га яқун ясовчи бадий матн, деб изоҳларкан ёзади. "Хаосга ботган замонамизнинг Брехт, Пиранделло, Ионеско, Гарсия Лорка, Шоу сингари йирик драматурглари орасида Беккетга тенг келадиганини топиш кийин. Чунки уларда "Ўйин охири" йўқ эди; худди шундай кучли таъсир қилувчи, аклини шошириб қўювчи драмани топиш учун Ибсенга қайтишимизга тўғри келади".

Шундай қилиб, Х.Блум фикрича, "хаос даври"ни модернизм билан ҳамбарчас боғланган адиблар ижоди ифодалайди. Х.Блумга ҳамфикр бўлиб, модернизм адабиётининг уч яловбардор адиблари (Жойс, Элиот ва Беккет) ни ва уч адабий тур (роман, поэма ва драма) ни ифодаловчи - "Улисс", "Ҳосилсиз замин" ва "Ўйин охири" асарларини чиндан ҳам XX аср жаҳон адабиётининг энг машҳур намуналари, деб эътироф этиш мумкин.

Кўриниб турибдики, манбаларнинг аксариятида Ж.Жойс, Т.С.Элиот, В.Вулф, Э.Паунд исмлари тилга олинган ва шу тарика Англия ва АҚШ адабиётида

модернизм билан "классик модернизм" ва "юксак модернизм" тушунчаларини боғлаш нафакат назарий жиҳатдан асослаб берилган, балки амалиётга ҳам татбиқ этилган. Бу ерда, ушбу номлар модернизмга қўйилаётган талабларга қанчалик жавоб бериши, модернизмга қанчалик яқинлиги хусусида фикр туғилиши табиий. Бирок, модернизм адабиётининг ёрқин намоёндалари қай даражада намуна, андоза сифатида талабга жавоб беради? Бадний ижодни юзаки, чуқурлашмасдан кўриб чиқганимизда ҳам, улар ҳар хил, баъзида бир-биридан кескин фарқ килувчи матнлар яратганлиги маълум бўлади ва матнларнинг барчасини "модернизм руҳида яратилган" деб бўлмайди. Бунга мисол тариқасида Ж.Жойснинг "Қувғиндилар" (*Exiles*, 1918) пьесасини, "Дублинликлар", "Мусавирнинг ёшликдаги портрети" (*A Portrait Of The Artist As A Young Man*, 1914) романларини, Т.С.Элиотнинг "Қария Опоссум ёзган мушуклар ҳақида китоб" (*Old Possum's book of practical cats*, 1939) номли шеърлар тўпламини, "Ибодатхонадаги қотиллик" (*Murder in the cathedral*, 1935) шеърини трагедиясини, Виржиния Вулфнинг "Миссис Дэллоуэй" (*Mrs. Dalloway*, 1925), ва ҳоказо асарларини кўрсатишимиз мумкин.

Шу тариқа, конкрет матнларга мурожаат қилиш, улардан фойдаланиш, мисол қилиб кўрсатиш "модернист ёзувчи" тушунчасини шартли, изохталаб қилиб қўяди. Бошқа жиҳатдан эса, "Улисс", "Ҳосилсиз замин" (*The Waste land*, 1922), "Орландо" (*Orlando*, 1928), "Йўқотилган вақтни ахтариб", шубҳасиз, модернизм учун мукаддас асар ҳисобланади, уни модернизм адабиётининг ёрқин намуналари деб асослаш, қолаверса иқтибос ва кенг изоҳлар келтириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Хализев В.Е. Теория литератур: учеб. 2-е изд. - М.: Высшая школа., 2000.
2. Д.Қуронов, З.Мамажонов, М.Шералиева. Адабиётшунослик лугати / Д.Қуронов умумий таҳрири остида. — Тошкент: Akademnashr, 2010 йил. -400 б.
3. Зарубежная литература XX века: Учеб. / Л.Г.Андреев, А.В.Карельский, Н.С.Павлова и др.; под. ред. Л.Г.Андреева. - М.: Высшая школа, 1996.

Хуллас, ёндашувларнинг, нукта назарларнинг қўплигига қарамадан, тан олиш керакки, "модернизм" тушунчаси ўзининг аниқ ифодаланмаганлиги ва шартлилиги билан муайян чегара ва мезонларга эга. Турли ёндашув, манба, концепцияларни қиёсий - типологик аснода тадқиқ қилиш, қолаверса тадқиқотчининг шахсий позицияси модернизмнинг туб моҳиятини, муайян эстетик тамойилларни аниқлашга, хронологик чегараларни белгилашга имкон беради.

Мақолада келтирилган мисоллар ва фикр-мулоҳазалар асосан Ғарбий Европа ва АҚШ адабиёти тарихига, аниқроқ қилиб айтганда, инглиз ва америка адабиётига тегишлидир. Боз устига, "модернизм" тушунчасига конкрет маънога эга ва татбиқ этилшпининг соҳаси аниқ бўлган илмий атамалар қараш керак эмас. Унга ўзига хос мифологема ёки синкретик, метафорик, қўп маъноли, қўлланилиш доираси кенг тушунчадек муносабатда бўлиш лозим. Янада аниқроқ қилиб айтганда, модернизм бадний ҳодиса сифатида асло миф ёки хаёлий нарса эмас, гарчанд уни илмий-назарий, илмий-амалий жиҳатдан таҳлил ва тадқиқ қилиш анча қийин бўлса-да, кейинги пайтда модернизмга нисбатан қизиқишнинг ортиши табиий ҳолдир, чунки XX аср тугаши биланок айнан модернизм йиғирманчи юз йилликнинг маданий қиёфасини ва бадний адабиёт ривожланишининг йўлини белгилаб берганлиги аён бўлди. Тан олиш керак, модернизм ҳақида бизнинг тушунчаларимиз етарлича эмас, модернизм атамасидан фойдаланиш доираси ҳам тор. Шу боис, биринчи навбатда модернизм адабиётини чуқур ўрганиш, модернизм руҳида яратилган матнларни атрофлича тадқиқ қилиш лозим бўлади.

4. Толмачев В.М. Где искать XX век // Зарубежная литература XX века: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.М.Толмачев, В.Д.Седельник, синкретизм - нарсанинг дастлабки, бир-биридан ажралмаган, қоришиқ ҳолати. Д.А.Иванов и др.; под ред. В.М. Толмачева. М: Издательский центр «Академия», 2003. С. 7-43.
5. Дубин СБ. Горизонтм европейского авангарда // Зарубежная литература XX века: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /
6. Дудова Л.В., Михальская И.П., Трыгков В.Л. Модернизм в зарубежной литературе: Учеб. пос. по курсу «История зарубежной литературм XX века». -М.: Флинт, Наука, 1998.
7. Литературная энциклопедия терминов и гюнятий / под ред. А.Н. Николюкина. - М.: ИНИОН РАН; НГЖ "Интелвак", 2001.
8. Рудиев В.П. Словарь культурм XX века. Ключевме понятия и текстм. -М. АГРАФ, 1997.
9. Ayers D.S. English Literature of the 1920 s. Edinburgh University Press, 1999.
10. A Concise Companion to Modernism / ed. By D.Bradshaw. Blackwell Publishing, 2003.
11. The Concise Oxford Companion to English Literature / ed. by M.Drabble and J.Stringer. Oxford University Press, 1987.
12. Sanders A. The Short Oxford History of English Literature / Revised edition. Clarendon Press; Oxford, 1996.
13. Ayers D. Modernism. A Short Introduction. Blackwell Publishing, 2004.
14. Bloom H. The Western Canon. The Books and School of the Ages. New York: Riverhead Books, 1994.

Xolbekov M., Arzikulov D. About the notion "modernism" and its interpretation. The article investigates the essence of the notion "modernism" and its interpretation in literature. Theoretical content of the article is approved by examples.

Холбеков М., Арзикулов Д. О понятии "модернизм" и его интерпретации. Статья исследует сущность понятия "модернизм" и его интерпретацию в литературе. Теоретическое содержание статьи подтверждается примерами.

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta'lim

Ilmiy-uslubiy jurnal

Samarqand

FOREIGN PHILOLOGY

language • literature • education

Scientific-methodology journal

Samarkand

Мухаррир	–	С. Каримова
Техник мухаррир	–	Ё. Қаршибоев
Сахифаловчилар	–	З.Усманова, Ш.Абдурахимов

Самарканд давлат чет тиллар институти нашр-матбаа маркази:

Самарканд ш., Бўстонсарой кўчаси, 93.

Босишга рухсат этилган 20.07.2019.

Адади 200 нусха. Қоғоз бичими А4.

Буюртма № 161. Times гарнитураси.

ХОРИЖИЙ ФИЛОЛОГИЯ» ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ ЖУРНАЛИГА МАҚОЛАЛАРНИ ТАҚДИМ ЭТИШ ТАРТИБИ

- Мақола муаллифи ишлаётган муассаса раҳбариятининг йўлланма хати.
- Мақолани чоп этиш ҳақидаги эксперт хулосаси.
- Мутахассислиги бўйича фан доктори ёки профессор томонидан имзоланган тақриз.
- Муаллиф(лар) тўғрисида маълумот (иш жойи, лавозими, яшаш жойи телефони ва электрон почтаси).
- Мақолалар Microsoft Word дастури «Times New Roman» гарнитураси 14 шрифтда, каторлар ораси икки оралик билан ёзилган, икки нусхада (электрон варианты билан бирга) тақдим этилади. Мақолалар чизмаларсиз саккиз саҳифада қисқа хабарлар эса икки саҳифадан ошмаслиги лозим.
- Формулалар компьютерда Word формулалар муҳаррирининг Math Type версиясида ёзилади.Чизмалар ва диаграммалар Давлат стандарт талабларига риоя қилинган ҳолда тайёрланиши лозим.
- Мурожаат қилинган адабиётлар рўйхати мақола охирида куйидаги тартибда келтирилади: муаллифнинг фамилияси, исми-шарифи, китоб (журнал)нинг номи, нашриёт ва чоп этилган санаси (китоблар учун), журнал номери, саҳифа (журнал учун). Адабиётлар сони 7 тадан ошмаслиги тавсия этилади.
- Мақоланинг иккинчи нусхасида барча муаллифлар фамилияси, исми ва шарифларини кўрсатилган ҳолда, барча муаллифлар томонидан имзоланиши лозим.
- Мақолани миллий менталитет тил эталони бўйича, синчковлик ва диққат билан ёндашган ҳолда, услубий ва грамматик жиҳатидан юқори даражада талабчанлик билан илмий-услубий мақомида таҳрирланган ҳолда тайёрлаш талаб этилади.
- Зарурат бўлганда таҳририят мақола ва қисқа хабарларни таҳрир қилиш ҳуқуқига эга.
- Мақола муаллифга қайта ишлаш учун қайтарилса, мақоланинг охириги кўриниши олинган кундан бошлаб таҳририятга тушган ҳисобланади.
- Эълон қилинган материаллар муаллифга қайтарилмайди, тақриз ва изох берилмайди.
- Янги илмий-услубий ва амалий натижаларга эга бўлган ва 50% дан ортиқ қисми илгари эълон қилинмаган ўзбек ёки рус, инглиз тилларида тайёрланган мақола ва қисқа хабарлар ва бошқа соҳа бўйича шакллантирилган эксперт гуруҳларининг экспертизасидан ўтган мақолалар журнал саҳифаларида жойлаштирилади.
- Мақоланинг ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги аннотацияларининг борлиги текширилади.